

Η ΣΗΡΟΤΡΟΦΙΑ ΣΤΗ ΡΑΨΑΝΗ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ.

Α΄ Ιστορική αναδρομή

Οι πρώτες ιστορικές μαρτυρίες για τον μεταξοσκώληκα ανάγονται στην 4η χιλιετηρίδα π. Χ. Οι πληροφορίες αυτές αφορούν στην περιγραφή του εξημερωμένου μεταξοσκώληκα. Για τη ζωή του σε άγρια κατάσταση, παρόλο που δεν υπάρχουν καθόλου στοιχεία, θεωρείται ότι κοιτίδα προέλευσής του είναι η Κεντρική Ασία και ειδικότερα η περιοχή γύρω από τους πρόποδες των Ιμαλαίων. Η πρώτη ιστορική μαρτυρία γύρω από την τεχνική της εκτροφής του μεταξοσκώληκα αναφέρεται στην αυτοκρατορία της Κίνας Σιλίκκι, σύζυγο του Χουάνγκ-Τι, που βασιλέψε γύρω στα 2500 π. Χ. Η αυτοκρατορία αυτή, όπως αναφέρει ο Κομφούκιος, έκανε συστηματική εκτροφή του μεταξοσκώληκα στα ανάκτορά της και υποχρέωνε τις Κινέζες να παρακολουθούν μαθήματα σηροτροφίας, ανεξάρτητα από την κοινωνική τάξη στην οποία ανήκε η καθεμία. Οι Κινέζοι για αιώνες κρατούσαν αυστηρά το μυστικό της εκτροφής του, τιμωρώντας με αποκεφαλισμό όποιον επιχειρούσε να εξαγάγει από τη χώρα το πολύτιμο έντομο. Τη μεγαλύτερη άνηση γνώρισε η σηροτροφία στους χρόνους της δυναστείας των Σάνγκ 1523-1027 π.Χ.

Ο Αριστοτέλης και ο Πλίνιος περιγράφουν ένα είδος μεταξοσκώληκα. Τα μεταξωτά υφάσματα, όμως, έγιναν γνωστά στη Δύση ύστερα από πολλούς αιώνες. Επικρατούσε, ωστόσο, η άποψη ότι το μετάξι ήταν ένα είδος μαλλιού που έβγαινε από κάποιο δέντρο ή ήταν μία φυτική ίνα που γινόταν από το φλοιό ενός θάμνου. Πολύ αργότερα πλησίασαν κάπως στην αλήθεια θεωρώντας ότι το μετάξι πλέκεται από ένα είδος αράχνης ή από κάποιο έντομο. Έτσι προσεκτικά οι Κινέζοι και άλλοι Ασιάτες κράτησαν το μυστικό δικό τους μέχρι το 552 μ. Χ. όποτε και έγινε γνωστό στη Δύση.

Όσο αυξανόταν η κατανάλωση του μεταξίου τόσο περισσότερο πλούτιζε το περσικό εμπόριο. Οι πόλεμοι, όμως, των Περσών με τους Βυζαντινούς, κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Ιουστινιανού, στάθηκε η αιτία για την άνοδο της τιμής της μεταξιοσύσε σε τέτοιο βαθμό, ώστε και οι πλουσιότεροι δυσκολεύονταν να προμηθευτούν μεταξωτά ρούχα. Είναι γνωστή, φυσικά, η ιστορία των δύο καλογήρων, οι οποίοι μετέφεραν κρυφά το μεταξόσπορο και έτσι διαδόθηκε η σηροτροφία στις επαρχίες της βυζαντινής αυτοκρατορίας και από εκεί σε όλη την Ευρώπη.

Πότε σημειώθηκε η έναρξη της σηροτροφίας στη Ραψάνη δεν είναι γνωστό. Πάντως, κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα είναι γνωστό, από προφορικές πληροφορίες, αρκετές οικογένειες Ραψανιωτών είχαν στα περιβόλια τους μουριές

Οι δύο μεγάλοι πόλεμοι, μαζί με την οικονομική κρίση και τις δημογραφικές ανακατατάξεις που ακολούθησαν, διατάραξαν βαθιά την οικονομική ζωή των χωρών. Η μεταξοκαλλιέργεια, που ήταν πλέον διαδεδομένη σε όλη την Ευρώπη, τη Βόρεια Αφρική και ολόκληρη την Ασία, δεν ήταν δυνατό να μείνει ανεπηρέαστη. Επίσης η μεταστροφή των παραγωγικών τάσεων από αγροτικές σε βιομηχανικές, που άρχισε από τον 19ο αιώνα και εντάθηκε τον 20ό, οδήγησε στην εγκατάλειψη των σηροτρο-

φικών πρακτικών. Χώρες που κάποτε είχαν το προβάδισμα στην παραγωγή του μεταξιού, λόγω της εκβιομηχάνισης το παραχώρησαν σε άλλες, στις οποίες η οικονομική ανάπτυξη και η πολιτική κατάσταση εξασφάλιζαν άφθονα εργατικά χέρια με χαμηλή αμοιβή.

Καθώς η σηροτροφία αναπτύχθηκε κάτω από διαφορετικές συνθήκες, δημιουργήθηκαν διάφορες φυλές, οι οποίες ονομάζονται ανατολικές και ευρωπαϊκές. Οι ευρωπαϊκές προήλθαν από τα πρώτα είδη που εισήχθησαν στη βυζαντινή αυτοκρατορία. Στις ανατολικές φυλές ανήκουν δύο βασικές ομάδες: οι κινέζικες με σφαιρικό κουκούλι, λείου ή χρυσαφικού χρώματος μικρών διαστάσεων και οι ιαπωνικές με ζωντανά κουκούλια λείου χρώματος μεσαίων διαστάσεων. Όσον αφορά τη βιολογική συμπεριφορά υπάρχουν φυλές που παρουσιάζουν μία μόνο γενεά το χρόνο (μονογενείς) και άλλες με δύο ή περισσότερες και ονομάζονται δίγονες. Εμείς εδώ στη Ραψάνη και στη γύρω περιοχή καλλιεργούσαμε τις ιαπωνικές φυλές με ζωντανά κουκούλια λευκού χρώματος, με μία μόνο γενεά το χρόνο.

Β'. Η σηροτροφία στην Ελλάδα πριν από την Επανάσταση. Μεταξουργία και υφαντική στα Αμπελάκια, Τύρναβο, Τσαριτσάνη και Ραψάνη .

Στο τέλος του 28ου αιώνα, η βιομηχανία του μεταξιού στην ελληνική χερσόνησο ήταν σε εμβρυακή κατάσταση. Μικρή οικιακή βιομηχανία, η οποία διέθετε ελάχιστα μέσα και ατελέστατα όργανα, σε αντίθεση με τις τελειοποιήσεις που αναπτύσσονταν στην ευρωπαϊκή βιομηχανία. Εν τούτοις λίγο πριν από την Επανάσταση του 1821, η παραγωγή του μεταξιού και η μικρή έστω βιομηχανία απέφεραν σημαντικά έσοδα στην Πελοπόννησο και στη Θεσσαλία. Ο Πουκεβίλ μας άφησε αξιόλογες πληροφορίες για την τότε παραγωγή. Σηροτροφικές επαρχίες τότε ήταν ο Μιστράς, η Καλαμάτα, η Χίος, η Ανδρούσα, η Βοστίτζα και στη Θεσσαλία τα χωριά του Ολύμπου και του Πηλίου. Η αξία των παραγόμενων στην Πελοπόννησο κουκουλιών ανερχόταν περίπου σε 5.000.000 γρόσια, κατά τους υπολογισμούς του Πουκεβίλ. Στον Τύρναβο το 1812 υπήρχαν δύο χιλιάδες αργαλειοί μεταξωτών. Το μετάξι αυτό ονομάζεται όψις και ήταν λεπτότατο και άριστης ποιότητας, και παρασκευαζόταν με μία μικρή γαλλική ανέμη.

Στη Ραψάνη και στα γύρω χωριά, τον 18ο και 19ο αιώνα, η προμήθεια του μεταξόσπορου γινόταν από τον Τύρναβο, που ήταν το μεγαλύτερο κέντρο σποροπαραγωγής στην περιοχή μας. Παραγωγή σπόρου έκανε και η Ραψάνη, αλλά πολύ αργότερα, όταν γύρισε από την Σμύρνη μία ομάδα Ραψανιωτών που πήγαν να εκπαιδευτούν στην καλλιέργεια του μεταξιού και του σπόρου. Ο Γιάννης Βαγενάς έφερε εργαλεία, μικροσκοπία, κουτιά και εκκολαπτήρια και η Ραψάνη έγινε αυτάρκης στην παραγωγή σπόρου.

Η καλλιέργεια του κουκουλιού έχει πολλή δουλειά. Θυμούμαι ότι στα τέλη του Μαρτίου και στις αρχές του Απριλίου άρχιζαν οι προετοιμασίες στα σπίτια. Μόλις ζέσταινε ο καιρός οι γυναίκες έπλεναν, καθαρίζαν και ασβέστωναν το σπίτι για να είναι πεντακάθαρο. Μετά ετοίμαζαν τα «κρεβάτια», τα οποία ήταν τετράγωνα με κορδόνια και επάνω είχαν σύρματα σταυρωτά. Σε κάθε δωμάτιο έβαζαν τέσσερα, το πολύ, κρεβάτια και γι' αυτό χρειάζονταν πολλά δωμάτια. Ανάλογα με τον χώρο που

διέθετε ο κάθε Ραψανιώτης, αλλά και τις μουριές που είχε, αγόραζε σε κουτιά την ανάλογη ποσότητα σπόρου.

Ο σπόρος αυτός είναι ψιλός σαν του καπνού και έχει χρώμα σταχτί και τον άπλωναν με καθαρά σαπουνισμένα χέρια σε πάγκους στρωμένους με καθαρό χαρτί. Πρόσεχαν να μην υπάρχουν μυρωδιές από σκόρδο, από κρεμμύδια κλπ. Ήθελε πολλή καθαριότητα και προσοχή. Στα δωμάτια που είχαν τους πάγκους με τους μεταξοσκώληκες δεν άναβαν λάμπα πετρελαίου, διότι τους ζάλιζε το πετρέλαιο. Άναβαν μόνο κεριά όταν έμπαιναν την νύχτα. Κάτω από τους πάγκους τοποθετούσαν μαγκάλια με χωνεμένη φωτιά για να υπάρχει σταθερή θερμοκρασία, χάρη στην οποία ξυπνούσαν οι σπόροι πάνω στους πάγκους. Όταν γινόταν το ξύπνημα, έστρωναν καναβά για να περάσουν τα σκουλήκια από τις τρύπες. Αυτό ήταν το πρώτο στάδιο, τον μήνα Μάιο.

Όταν φανερωνόταν στο μέτωπό τους μία καφετιά κηλίδα, σήμαινε ότι κοιμούνται. Έτσι άρχιζε ο πρώτος ύπνος τους ο οποίος κρατούσε τρεις μέρες. Τα σκουλήκια έκαναν τρεις ύπνους. Κοιμούνται κάθε δέκα μέρες και σ' αυτό το μεταξύ μεγάλωναν. Το μέγεθός τους γινόταν ως ένα δάκτυλο. Μετά τον δεύτερο γύρο, τα φύλλα της μουριάς τα έδιναν ολόκληρα, διότι τα σκουλήκια μεγαλώνουν απότομα και θέλουν αρκετή τροφή. Μετά τον τρίτο ύπνο τοποθετούσαν κλαδιά πουρναριού ή σπάργα και τα σκουλήκια ανέβαιναν πάνω στα κλαριά και άρχιζαν να κάνουν τα κουκούλια. Μετά τα μάζευαν σε σακιά, αφού στέγνωσαν καλά, τα έριχναν σε καζάνια και τα ζεμάτιζαν με καυτό νερό για να ψοφήσουν μέσα τα σκουλήκια. Μετά έβαζαν σε καζάνι και τα ανακάτευαν με ζεστό νερό. Μετά το ανακάτεμα άρχιζε το ξετύλιγμα του μετάξιου νήματος. Οι κλωστές άρχιζαν και επέπλεαν. Μία εργάτρια ένωνε 5-10 κλωστές, τις περνούσε σε μία χοντρή βελόνα και τις τύλιγε σε καρούλια. Μετά ακολουθούσε το καθάρισμα του νήματος, το βάψιμο κλπ.

Η μικρότερη παραγωγή κουκουλιού στη Ραψάνη ανερχόταν γύρω στις 200 οκάδες¹ και η πλουσιότερη 2.000 οκάδες² το χρόνο κατά παραγωγική μονάδα. Στις αρχές του 19ου αιώνα τα κουκούλια είχαν αξία 16-17 γρόσια η οκά.³

Ο Νικόλας Μέρτζιος ερευνά εδώ και χρόνια στη Θεσσαλονίκη τα σπουδαιότερα αρχεία της Βενετίας. Αποσπάσματα από την αλληλογραφία των εν Θεσσαλονίκη προξένων της Βενετίας παραθέτω παρακάτω: «Η Βενετία όμως εις τους Έλληνες δεν ηύρεν ανταγωνιστάς μόνον ως προς την μεταφοράν των εμπορευμάτων και του εμπορικού ναυτικού, αλλά και εις αυτήν ταύτην την βιομηχανίαν. Την 22α Μαΐου 1742 υπέβαλεν ο τότε πρόξενος Δ. Χοϊδάς γενικὴν στατιστικὴν των εισερχομένων και εξερχομένων εμπορευμάτων». Και προσθέτει μεταξύ άλλων: «Οι Χιώτες αγόραζαν το μετάξι από την Ζαγοράν διά την κατασκευὴν των δαμασκηνῶν μεταξωτῶν, με τα οποία τόσοσ ανταγωνίζονταν την Βενετίαν. Αν ἦτο δυνατόν να αγορασθῆ ὅλη η παραγωγή της Ζαγοράς από τους εν Βενετία εργοστασιάρχας οι Χιώτες θα εσταμάτουν εντελῶς».

Στις 22 Ιουλίου 1742 ο βενετός πρόξενος επισυνάπτει την εξής σημείωση για τα

---

1. Οι 200 οκάδες ισοδυναμούν με 256,4 κιλά.

2. Οι 2.000 οκάδες ισοδυναμούν με 2.564 κιλά.

3. Την εποχή αυτή, η χρυσή οθωμανική λίρα είχε 108 γρόσια, η αγγλική 119 και το χρυσό γαλλικό φράγκο 95 γρόσια.

μετάξια της Ζαγοράς και των χωριών του Ολύμπου, σύμφωνα με τη διαταγή του βάλου: «Η Ζαγορά⁴ και τα χωριά του Ολύμπου, εξαρτώμενα από το προξενείο τούτο, περιλαμβάνει 35 χωριά. Όλα αυτά παράγουν μετάξι και η εσοδεία, οσάκις είναι καλή, φθάνει τας 50.000 χιλιάδες οκάδες. Η καλύτερα ποιότητος, που πωλείται κατά 40 και 60 άσπρα περισσότερον των άλλων, παράγεται εις τα κάτωθι χωριά: Μέγα Σωτήρα,⁵ Πουρί, Κατωχώρι, Μακρά Ράχη, Μακρυνίτσα, Τσαριτσάνη, Ραψάνη, Αμπελάκια και Τύρναβο. Η τιμή της καλύτερας ποιότητος κατά το παρελθόν έτος ήτο πιάστρες 7-8 η οκά. Έξοδα απαραίτητα: Εις το τελωνείο 3% επί της αξίας. Εις τον Μπεδεάτζη (εισπράκτορας είδου φόρου) παράδες έξι κατ' οκάν. Εις τον άνθρωπον που γυρίζει από σπίτι σε σπίτι και από χωριό σε χωριό, ίνα αγοράση άσπρα 10 την οκάν. Μεσιτεία 1% και ακόμη 1% δι' όλα τα άλλα έξοδα μέχρι της φορτώσεως. Το 4ο σφάλωμα,⁶ όπου φορτώνονται είναι ο Βόλος και το Λυκοστόμιον όπου επίσης ευρίσκεται το τελωνείον και το πεδεάτ».

Σε μία έκθεσή του, ο βενετός πρόξενος Π. Κωκ, στις 22 Ιουλίου 1755, προσθέτει μεταξύ των άλλων: «Αναφορικός με το μετάξι των περιφερειών Ζαγοράς και Ολύμπου όπου παράγεται μεγάλη ποσότης και την αγοράζουν ως επί το πλείστον οι Χιώτες διά την βιομηχανίαν των μεταξωτών υφασμάτων και αποστέλλουν πολλά από αυτά κατ' έτος εις Γένοβα ως και βελούδα και άλλες μανιφακτούρες.⁷ Η τιμή της μετάξης ήτο μεγάλη εις την αγορά, συνεπεία της αυξανομένης ζητήσεως και της Γαλλικής αγοράς. Η Ραψάνη από την καθαρή παραγωγή και εμπορία του μεταξιού περνά εις την μικρά βιομηχανία μεταξουργίας και εισήγαγε την αναπήνισιν κατά την ευρωπαϊκήν μέθοδον. Κατά το 1837 τα Ραψανιώτικα μεταξουργεία περιελάμβαναν υπέρ τους 300 λέβητας».

Στα εργαστήρια της Ραψάνης κατασκευάζονταν διάφορα είδη υφασμάτων, λεπτά ολομέταξα υφάσματα κατάλληλα για πουκάμισα και εσώρουχα, τα λεγόμενα μπουρουμτζάκια. Ήταν στενό πανί, όσο και ο σπιτικός αργαλειός των 40 ή 43 εκατοστών. Από το ύφασμα αυτό έκαναν ανδρικές και γυναικείες πουκαμισές, Εσώρουχα, σεντόνια, ταφτάδες, τσεβρέδες, μπρισίμια, κορδονέτα κ. ά. Οι εργάτες έστριβαν το μετάξι στα υπόγεια του σπιτιού όπου βρισκονταν τα τσικρίκια για το σκοπό αυτό.

Ένα κουκούλι έδινε περίπου 1500 μέτρα αραχνούφαντο μεταξόνημα. Από την ένωση 12-20 κουκουλιών παραγόταν το λεπτότερο νήμα μεταξιού από το οποίο κατασκευάζονταν οι γυναικείες μεταξωτές κάλτσες. Με 20-30 κουκούλια μαζί παραγόταν το χοντρότερο μεταξόνημα.

Η τεχνική της βαφής κατείχε ιδιαίτερα σημαντική θέση στην όλη κατεργασία του μεταξιού. Εξειδικευμένες γνώσεις και εμπειρίες μεταφέρονταν από πατέρα σε για και από γενεά σε γενεά. Οι Ραψανιώτες μεταχειρίζονταν φυσικές βαφές, οι οποίες αποτελούνταν από φύλλα κυδωνιάς, βαλανιδιάς, καστανιάς, καρυδιάς, από σαφράνι, κιρ-

---

4. Για το ίδιο θέμα, βλ. Φελίξ Μπωζούρ (μετ. Ελένη Γαρίδη), *Πίνακας του εμπορίου της Ελλάδος στην Τουρκοκρατία (1787-1797)*, εκδόσεις Τολίδη, Αθήνα 1974, 134.

5. Σωτήρα· συνοικία της Ζαγοράς.

6. Εννοεί, σάλα-λιμάνι.

7. Μανιφακτούρες· εργοστάσια.

μιζί, στύψη, φύλλα ροδακινιάς, φλούδες αγριοτριανταφυλλιάς και ριζάρι. Ονόματα εργαστηρίων που ύφαιναν στη Ραψάνη μεταξωτά υφάσματα, αλλά και δέματα άσπρου μεταξιού για εξαγωγή ήταν: του Μπαλάση στην Παλιά με 30 καζάνια, 20 αργαλειούς και 60 τσικρίκια, του Καραπέτσα με 20 καζάνια και του Μπαλογιάννη με 20 αργαλειούς. Ένας από τους καλύτερους υφαντές στην περιοχή ήταν ο Λεωνίδας Παπακώστας, ο οποίος πέθανε το 1914.

Γ'. Η μεγάλη επιδημία

Στην ιστορία της σηροτροφίας η επιδημία των μεταξοσκωλήκων προήλθε από την σύγχρονη ανάπτυξη δύο κυρίως ασθενειών, της ατροφίας και της μαλακύνσεως, οι οποίες έγιναν πρόξενος είναι ανυπολόγιστων ζημιών. Ολόκληροι πληθυσμοί επαρχιών βρέθηκαν σε ένδεια και η βιομηχανία υπέστη ισχυρό κλονισμό. Εργάτες στερήθηκαν και αυτό το ψωμί. Μέρι το 1853 η νόσος διαδόθηκε σε όλη την Γαλλία. Το 1853 εμφανίσθηκε στην Ισπανία και στην Ιταλία και το 1860-1862 στην Ελλάδα και στην Τουρκία. Στην Τουρκία και την Ελλάδα ιδίως η παραγωγή έπεσε στο 1/7 της αρχικής. Ενώ κατά το 1855 παράγονταν στην Ελλάδα 2.200.000, το 1882 η παραγωγή δεν υπερέβη τις 300.000 οκάδες.

Όχι μόνον το ποσόν των κουκουλιών, ελαττώθηκε αλλά και οι αρχαίες φυλές των ελληνικών μεταξοσκωλήκων εξαφανίσθηκαν, η απόδοση των κουκουλιών σε μετάξι μειώθηκε πολύ και η ποιότητα υποβιβάσθηκε. Τόσες καταστροφές δεν είναι δυνατόν να μην συγκινήσουν τις κυβερνήσεις και την επιστήμη. Κατά το 1865 η γαλλική κυβέρνηση ανέθεσε στον Παστέρ τη μελέτη του ζητήματος. Μετά από τρία χρόνια ο Παστέρ ανακάλυψε την αιτία της νόσου, η οποία βρισκόταν στον σπόρο και καθόρισε τη μέθοδο της προφύλαξης. Στη Ραψάνη, επειδή έκλεισαν όλες οι βιοτεχνίες και τα εργαστήρια, οι απώλειες εσόδων ήταν μεγάλες. Σιγά-σιγά η σηροτροφία εγκαταλείφθηκε και η μουριά αντικαταστάθηκε από τα αμπέλια, τον καπνό και άλλες προσοδοφόρες καλλιέργειες. Μετά την απελευθέρωση της Ελλάδας από τους Οθωμανούς, η σηροτροφία άρχισε να ανακάμπτει με την εισαγωγή σπόρων από την Ευρώπη, αλλά αυτό ήταν μία αναλαμπή, πριν από το οριστικό τέλος της μεταξουργίας στην περιοχή μας.

Διαβατήριο του Μπουζιώτη Αστερίου και της συζύγου του Αικατερίνης για το Ταϊγάνιον της Ρωσίας.